

הסוגיא העשרים ושבע – לא יעמוד אדם ברשות היחיד ויפתח ברשות הרבים
(קא ע"א²⁵ – קא ע"ב⁴⁰)

משנה

לא יעמד אדם ברשות היחיד ויפתח ברשות הרבים;
ברשות הרבים ויפתח ברשות היחיד,
אלא אם עשו לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים,
דברי ר' מאיר.
אמרו לו: מעשים בשוק של פטמים שהיה בירושלם שהיו נועלין ומניחין מפתח בחלון שעל גבי הפתח.
ר' יוסי אומי: שוק של צמרין היה.

תלמוד

(א) [1] ורבנן, אמר ר' מאיר רשות הרבים וקא מהדרו ליה אינהו כרמלית?!

דאמ' רבה בר בר חנה א"ר יוחנן:
ירושלם, אילמל' דלתותיה נינעלות כלילה חייבין עליה משום רשות הרבים.

[2] אמ' רב פפא: לא קשיא, כאן קודם שנפרצו בה פרצות.

[3] רבא אמר: סיפא אתאן לשערי גנה.

5

והכי קאמ': וכן לא יעמד ברשות היחיד ויפתח לכרמלית ובכרמלית ויפתח
לרשות היחיד אלא אם כן עשה מחיצה גבוהה עשרה טפחים.

(ב) ת"ר: פתחי גינה שיש להן בית שער מבפנים – פותח ונועל מבפנים.

מבחוץ – פותח ונועל מבחוץ. מכאן ומכאן – מותרין כאן
וכאן. אין להן לא כאן ולא כאן – אסורין כאן וכאן. וכן החנויות
הפתוחות לרשות הרבים – בזמן שהמנעול למטה מעשרה מביא
מפתח מערב שבת ומניחו באיסקופה, למחר פותח ונועל בו ומחזירו
לאיסקופה; ובזמן שמנעול למעלה מעשרה מביא מפתח מערב שבת
ומניחו במנעול, למחר פותח ונועל בו ומניחו במקומו, דברי ר'
מאיר. וחכמים אומי: אף בזמן שמנעול למעלה מעשרה מביא מפתח
מערב שבת ומניחו באיסקופה ולמחר פותח ונועל בו ומחזירו
לאיסקופה או בחלון שעל גבי הפתח. ואם יש בחלון ארבעה על
ארבעה – אסור, מפני שמוציא מרשות לרשות.

10

15

(ג)

[1] האי מנעול, היכי דמי? אי דלית ביה ארבעה, מקום פטור הוא! ואי דאית ביה ארבעה, בהא לימא רבנן: אף בזמן שמנעול למעלה מעשרה מביא מפתח בערב שבת ומניחו באיסקופה, למחר פותח ונועל ומחזירו לאיסקופה? הא קא מטלטל מכרמלית לרשות היחיד!

20

[2] אמ' אביי: לעולם דלית ביה ארבעה ויש בו לחוק ולהשלימו לארבעה – ר' מאיר סבר: חוקקין להשלים; רבנן סברי: אין חוקקין להשלים.

(ד) אמ' רב ביבי בר אבוי: ש"מ תלת.

ש"מ חוקקין להשלים;

וש"מ הדר ביה ר' מאיר משערי גינה;

וש"מ מדרבנן איתה לדרב דימי.

25

דכי אתא רב דימי א"ר יוחנן: מקום שאין בו ארבעה – מותר לבני רשות היחיד ולבני רשות הרבים לכתף עליו, ובלבד שלא יחליפו.

30

חילופי הנוסחאות

[1] **וקא מהדרו ליה בענף או לשון הווה מתמשך:** "וקא מהדרו ליה", אבל בענף **מד** = "ומהדרו". [4] **רב פפא בשולי גיליון דפוס וילנא איתא:** "ס"א רבה", אולם בכל עדי הנוסח, הישירים והעקיפים, לא מצאנו אלא "רב פפא". מסתבר שגירסת "רבה" נולדה במטרה לפתור את הקושי הכרונולוגי בסוגיא, שרב פפא בן הדור החמישי נזכר קודם רבא בן הדור הרביעי. ברם המיקום הבלתי כרונולוגי נעוץ במקרה דנן בשיקול ספרותי פשוט: הרצון להצמיד את דברי רבא לברייתא הביא את בעלי הגמרא לקבוע את דברי רב פפא קודם דברי רבא. ראו הלבני, עמ' רסב, הערה 2. אגב, השערתו של הלבני (עמ' רסד), שלפיה רבא הנזכר בסוגייתנו הוא רב אבא השלישי, אינה מסתברת כלל. על מיקום בלתי כרונולוגי של דברי אמוראים בסוגיא ראו כהן, רבינא, במפתח העניינים. **פרצות** בכ"י וטיקן ובדפוס ראשון נוסף לאחר מכן: "וכאן לאחר שנפרצו בה פרצות", ובכ"י מינכן מצויה תוספת זו בשוליים. [6] **והכי קאמי** הביטוי 'חסורי מיחסרא' חסר בכל עדי הנוסח הישירים של הסוגיא, אך יש מהראשונים שכתבו: "אמרי' בגמ' דמתני' חסורי מיחסרא והכי קתני" (רבינו חננאל בן שמואל קא ע"א ד"ה אמרו לו מעשה וגו', עמ' תקפז [וראו שם בהערה 4]), ואילו אחרים הדגישו: "ולא דמחסרי' ליה במתני', דא"כ הוה ליה למימר חסורי מיחסרא, אלא דלישנא דמתנייתא דייקנין" (ריטב"א קא ע"ב ד"ה רבא אמר סיפא, עמ' תתצז). רבינו פרץ (קא ע"ב ד"ה סיפא אתאן, עמ' שה) העלה הצעה נועזת יותר: "רבנן הוה שמיע להו בעלמא מר' מאיר דאסר גם בכרמלית". על 'הכי קאמר' ויחסו למונח 'חסורי מיחסרא' ראו אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 645. [7] **עשרה טפחים** בעדי הנוסח האחרים מופיע נוסח מושלם יותר המציג חלק גדול יותר מהמשנה בהתאם לתיקון שהוצע בשם רבא. ייתכן שאי ההסכמה בין עדי הנוסח מאששת את ההשערה שמדובר בתוספת. בכ"י וטיקן נוסף: "דברי ר' מאיר אמרו לו מעשה בשוק של פטמין שהיה בירושלם", ואילו בענף **מד** נוסף עוד: "שהיו נועלין ומניחין את המפתח בחלון שעל גבי הפתח רבי יוסי אומ' שוק של צמרים היה" (= דפוס ראשון). [18] **מפני שמוציא מרשות לרשות** בענף או: "שמוציא מרשות לרשות" (בקטע כריכה); "שהוא מוציא מרשות לרשות", ואילו בענף **מד**: "שהוא כמוציא מרשות לרשות". במקבילות של הברייתא מופיעות נוסחאות דומות: "שאינ מטלטלין מרשות לרשות" = תוספתא; "שאינ משתמשין מרשות לרשות דרך רשות" = ירושלמי. [19] **האי מנעול היכי דמי** בענף **מד** ובקטע כריכה, נוספה קודם לשאלה "האי מנעול היכי דמי" מעין הקדמה: "מדקתני וכן חנויות מכלל דבאסקופה כרמליתא עסקינן" (= כ"י מינכן), שמטרתה להסביר שאסקופה = כרמלית. ראו הדיון על אודות שאלה זו להלן עמ' 268. [24] **ר' מאיר סבר** בענף **מד** נוסף קודם לפירוט: "ובהא פליגי". [25] **אמר רב ביבי בר אבבי** בכ"י מינכן ובקטע כריכה, איתא רק "רב ביבי", וכבר העיר אלבק (מבוא לתלמודים, עמ' 406) שלפעמים מתחלפים חכמים אלו האחד בשני. [26] **חוקקין להשלים** ראו להלן בגוף הפירוש, עמ' 268-269.

מסורת התלמוד

[2] **דאמר רבה בר בר חנה** ... עירובין ו ע"ב, כב ע"א. [8] **פתחי גינה** ... תוספתא ז א (ליברמן, עמ' 126); ירושלמי י ט, כו ע"ב. [26] **חוקקין להשלים** שבת ז ע"ב, ק ע"א; עירובין יא ע"ב, לג ע"ב; יומא יא ע"ב; ירושלמי עירובין י ו, כו ע"ב; י ט, כו ע"ב. וראו גם שבת יא ג, יג ע"א. [29-30] **דכי אתא רב דימי** ... **ובלבד שלא יחליפו** שבת ח ע"ב; עירובין ט ע"א, עז ע"א, פה ע"ב, פז ע"א; ירושלמי שבת א א, ג ע"א; עירובין א א, יח ע"ד; ב א, כ ע"א; ז ב, כד ע"ב; י ד, כו ע"ב.

רש"י

לא יעמוד אדם ברשות היחיד ויטול מפתח המונח ברשות הרבים ויפתח בו פתח חנות שברשות הרבים, ואף על פי שאין ממקום מפתח עד הפתח ארבע אמות, גזירה שמא יכניס המפתח אצלו. וכן לא יעמוד אדם ברשות הרבים ויושיט ידו למעלה לרשות גבוהה עשרה ורחב ארבעה, כגון מפתח חנות המונח על גגה, ויטול שם המפתח ויפתח בה החנות והוא גבוה למעלה מעשרה – גזירה שמא יביאנה אצלו לתוך עשרה, אלא אם כן עשו לו מהיצה – ויעמוד לתוכה, ואסופא קאי. פטמין קצבים. שהיה נועל פתח חנות ועומד ברשות הרבים והמנעול למעלה מעשרה. צמרים מוכרי צמר.

ומהדרו ליה אינהו כרמלית בתמיה, דהא ירושלים כולה כחצר של רבים שלא ערבו, דהואיל ודלתותיה נעולות בלילה מערבין את כולה. חייבין עליה דעיר של רבים היא, שאוכלוסין הרבה באין לה, אבל עכשיו שדלתותיה נעולות לאו רשות הרבים היא, שאינה כדגלי מדבר שהוא דרך פתוח כל שעה, וכיון דכרמלית היא, לית לן למיגור שמא יעמוד בה ויפתח ברשות הרבים, דאי נמי מייתי ליה לגביה – שבות בעלמא הוא, וגזירה לגזירה לא גזרינן. מתניתין לאחר שנפרצו בה פרצות הוה. סיפא אתאן רבנן אשערי גינה אתו לאיפלוגי לשער גינה שהיא כרמלית, וקאסר ר' מאיר לעמוד בה ולהושיט ידו על מקום גבוה עשרה ורחב ארבעה שהוא רשות היחיד, וליטול מפתח ויפתח המנעול מתוך הגינה שמא ימשך המפתח אליו, דמחמיר ר' מאיר אפילו ברשויות דרבנן, וכן לא יעמוד בגינה ויושיט ידו למקום גבוה עשרה ורחב ארבעה, שהוא כרשות היחיד, ומפתח מונח בו, ויפתח מנעול למעלה מעשרה. גינה כרמלית היא, דהויא יותר מבית סאתים שלא הוקף לדירה. אלא אם כן עשו וכו' – אסיפא קאי, דהשתא כי קאי בגינה קאי ברשות היחיד ועולה עד לרקיע. שערי גינה סתם מנעוליהן גבוהין עשרה ורחבין ארבעה, ורשות היחיד הן. בית שער בית קטן, ופתח הגינה פתוח בו, ובשערי גינה הסמוכין לרשות הרבים עסיקין, מדקתני סיפא: וכן חנויות הפתוחות לרשות הרבים. פותח ונועל בפנים דבית שער רשות היחיד הוא, וכן כשהוא מבחוץ. אסורין מכאן ומכאן דהמנעול רשות היחיד, ואף על פי שהמפתח מונח עליו – גזר ר' מאיר שלא לעמוד ברשות הרבים ולא בגינה, ויטול מפתח של רשות היחיד, שמא יביאנו אצלו לרשות הרבים או לכרמלית. וכן חנויות לקמן מפרש האי "וכן", דבאיסקופת כרמלית בגינה קאמר. שערי חנויות פעמים שמנעוליהם גבוהין, ופעמים שהן נמוכין, לפיכך נתן בהן חילוק. למחר פותח ומניחו על האיסקופה לקמיה מפרש דמהכא שמעינן דהדר ביה ר' מאיר משערי גינה, ולא גזר בעומד ברשות הרבים שלא יטלטל בכרמלית, דהא אסקופה כרמלית היא, רחבה ארבעה ואינה גבוהה עשרה, וכשנוטל מפתח משם והוא עומד ברשות הרבים, ומוליכו דרך אויר האסקופה למנעול שעל גבה למטה מעשרה, קא מטלטל מכרמלית לכרמלית, ולא גזר ר' מאיר שמא יביאנו אצלו לאסקופה. למחר פותח ונועל כו' עומד על האסקופה ומטלטל מפתח מן האסקופה למנעול דרך האסקופה, דאין כאן טלטול אלא בכרמלית. ומחזירו למקומו לאסקופה. מניחו במנעול אבל לא באסקופה, דכי ממטי ליה מאסקופה למנעול – קא מפיק מכרמלית לרשות היחיד. למקומו למנעול על גביו, כגון מנעולין הללו של עץ שעושין עניים בפתחיהן וראשיהם רחבין, ובלעז שרדור"א. וחכמים אומרים וכו' לקמן מפרש טעמא, דלא משוו להו להאי מנעול רשות היחיד. למקומו לאסקופה, או לחלון שאין בו ארבעה, ואף על גב דגבוהה עשרה – מקום פטור הוא. שמוציא מרשות לרשות מאסקופה שהיא כרמלית לחלון שהוא רשות היחיד, ואף על גב דהניחו תחילה במנעול, שהוא מקום פטור לרבנן, ובטל אצל כל הרשויות – כרב דימי קיימא לן, דאמר בפרק קמא: "ובלבד שלא יחליפו". מקום פטור הוא וכי הוי למעלה מעשרה, היכי משוי ליה ר' מאיר רשות היחיד, ואסר? ויש בו לחוק בתוך הדלת אצל ראש המנעול בעוביו של דלת ולהשלים ראש המנעול לארבעה. חוקקין להשלים רואין אותו כאילו חקוק. אין חוקקין הלכך מקום פטור בעלמא הוא. הדר ביה ר' מאיר משערי גינה – מדקא שרי לעמוד על האסקופה כרמלית ברשות הרבים, וליטול מפתח במנעול למעלה מעשרה באיסקופת כרמלית, ולהוליכו דרך אוירה למנעול של מטה, ולא גזר שמא יביאנו אצלו לאסקופה. ושמע מינה מדרבנן דאמרי: אם יש ארבעה על ארבעה אסור ליטול מפתח מאסקופה ולנעול במנעול שהוא מקום פטור, וליטלו משם ולהניחו בחלון שהוא רשות היחיד, משום דקא מחליף מאסקופת כרמלית לחלון שהוא רשות היחיד על ידי הנחת מקום פטור. איתא לדרב דימי דאמר ובלבד שלא יחליפו.

פירוש הסוגיא

תקציר

בחלקה הראשון של משנה ט נשנה: "לא יעמוד אדם ברשות היחיד ויפתח ברשות הרבים, ברשות הרבים ויפתח ברשות היחיד אלא אם כן עשו לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים, דבר ר' מאיר". פסיקה זו מבוססת ככל הנראה על שיטתו ההלכתית של ר' מאיר האוסרת לא רק הוצאה והכנסה מרשות אחת לחברתה אלא אף עמידה ברשות אחת תוך עשיית פעולה ברשות אחרת. המציאות שהמשנה תיארה, שעומד אדם ברשות הרבים ופותח ברשות היחיד, מוכרת לחוקרי הראיה של תקופת המשנה. המנעולים בתקופה הרומית לא נקבעו בעובייה של דלת אלא חוברו לאחד מצדיה, בדרך כלל לזה הפנימי. כדי לאפשר נעילה ופתיחה של בריח הדלת מבחוץ נקבו חור בדלת שדרכו ניתן היה להכניס את היד מרשות הרבים לצדה הפנימי של הדלת, כלשון "דודי שלח ידו מן החור", ולהחזיר את המפתח לבית המנעול.

ואילו בחלקה השני של המשנה נשנה, כביכול כתגובה למחלוקת שברישא: "אמרו [לו]: מעשה בשוק שלפטים שהיה בירושלם שהיו נועלין ומניחין את המפתח בהלון שעל גבי הפתח. ר' יוסה או': שוק שלצמרים היה". דא עקא, המעשה שנזכר בדברי חכמים, הן בנעילת חנות בשוק, אינו יכול לשמש כטיעון משמעותי נגד שיטתו של ר' מאיר. ר' מאיר התייחס לעמידה ברשות אחת ולפתיחה ברשות אחרת ואילו הסיפא התייחסה לנעילת מנעולה של חנות בשוק, שהיה מחובר מן הסתם לצדה החיצוני של הדלת, והרי מובן שלא לכל דלת היה חור. כאשר יושב המוכר בפנים, דלתו פתוחה, ובצאתו הוא סוגר את הדלת מבחוץ ולוקח עמו את המפתח. נראה אפוא שהסיפא אינה מתייחסת למחלוקת שברישא אלא למחלוקת אחרת של ר' מאיר וחכמים. הכרעתו של עורך המשנה לצרף את הטיעון שהתייחס במקורו למקרה המתואר בתוספתא (ו א [עמ' 126-127]) לתיאור מחלוקתם של חכמים ור' מאיר בעניין עמידה ברשות אחת ופתיחה ברשות אחרת יצרה את הרושם כאילו טענתם של חכמים רלוונטית גם כנגד שיטת ר' מאיר במשנתנו. הנחה זו עמדה בבסיס הקושי שהעסיק את האמוראים המוזכרים בסוגייתנו.

את הדיון בסוגייתנו יש להתחיל אפוא במימרתו של רבא: "סיפא אתאן לשערי גינה" (א[3]), שנראית כשלב הראשון מתוך ארבעה שניתן לזהות בתולדות התפתחות הסוגיא. דברי רבא הם במהותם ניסיון להתמודד עם חוסר ההתאמה בין שני חלקי המשנה. רבא ביקש לראות בסיפא דמתניתין המשך לדיון המופיע בברייתא 'שערי גינה' ובכך להקהות את הקושי העולה ממשנתנו.

שלב שני בהתפתחות הסוגיא חל בעקבות הבנה שונה של דברי רבא. למדנים מאוחרים מבעלי הגמרא הבינו שכוונתו במימרתו "סיפא אתאן לשערי גינה" היתה לקשר את סיפא דמתניתין דווקא לרישא של ברייתת 'שערי גינה' ולא לסיפא כפי שהצעתי אני. בעקבות הבנה זו נערכו בסוגיא שני שינויים מרחיקי לכת: א. הוסיפו הסבר המעגן את ההבנה שלפיה רבא התייחס לרישא של ברייתת 'שערי גינה'; ב. שינו את נוסח הברייתא כך שתוכל לספק אסמכתא מפורשת לאיסורו של ר' מאיר על פתיחת המנעול כשהאדם עומד בכרמלית ופותח ברשות היחיד (א[3]). שינוי זה משתקף בכל עדי הנוסח הישירים של הסוגיא פרט לכ"י מינכן, ובהם נקבע: "פתחי גינה... אין להן לא כאן ולא כאן: אסורין כאן וכאן... דברי ר' מאיר".

את קביעת השאלה "ורבנן, אמ' ר' מאיר רשות הרבים וקא מהדרו ליה אינהו כרמלית?" (א[1]) יש לייחס ככל הנראה לשלב השלישי בעריכת הסוגיא וכדרך בעלי הגמרא לנסח שאלות למימרות קדומות שכבר נקבעו קודם לכן בסוגיא. הלוא במשנה עצמה אין כל רמז לכרמלית, ומהיכן נטל בעל הגמרא מונח זה אם לא מתשובתו הערוכה של רבא? חוסר מובנה של שאלת הגמרא שהזכירה 'כרמלית' בעוד שהמשנה לא התייחסה לכך כלל הביא להוספת רובד רביעי לסוגיא בדמות ההסבר "דאמ' רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: ירושלם, אילמל' דלתותיה נינעלות בלילה חיובין עליה משום רשות הרבים" (א[1]). מלאכותיות רבה ניכרת בהסבר זה: וכי יעלה על הדעת שלירושלים היה מעמד של כרמלית ולא של רשות הרבים?! אדרבה, קודם החורבן היתה ירושלים מהערים הגדולות

והמפוארות בארץ ישראל וודאי היתה דוגמה קלאסית לרשות הרבים! ולא רק מבחינת הרקע הראלי לא מסתבר שירושלים היתה כרמלית אלא גם מבחינה הלכתית קשה להבין זאת!

מבחינת מבנה הסוגיא ניתן לראות בברייתא העומדת בטבורה של הסוגיא (ב) לא רק תשתית להבנת סיפא דמתניתין אלא גם מקור פורה לדיון המופיע בחלקה השלישי (ג) של הסוגיא. את הברייתא הזכיר בן הדור הרביעי, רבא (א)[3], ואילו את ההסבר למחלוקתם של ר' מאיר והכמים שנכללה בה, המקביל להסבר שבסוגיא הירושלמית, סיפק בר הפלוגתא שלו – אביי (ג)[2]. בחלקה הרביעי של הסוגיא (ד) מובאים דברי רב ביבי בר אביי, בן הדור החמישי, המשלימים את הדיון מתוך סיכום העולה מן הברייתא והסוגיא.

בית מפתח מהתקופה הרומית באיטליה

מבוא: משנה ותוספתא

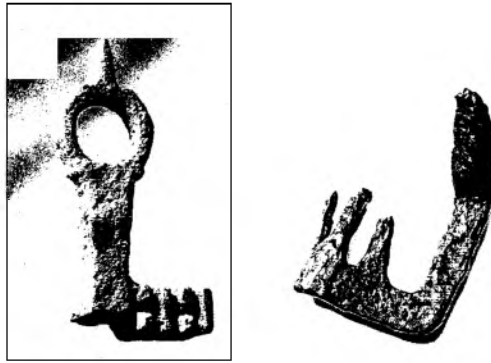
בחלקה הראשון של משנה ט נשנה: "לא יעמוד אדם ברשות היחיד ויפתח ברשות הרבים, ברשות הרבים ויפתח ברשות היחיד אלא אם כן עשו לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים, דבר ר' מאיר". פסיקה זו מבוססת ככל הנראה על שיטתו ההלכתית של ר' מאיר האוסרת לא רק על הוצאה והכנסה מרשות אחת לחברתה אלא אף על עמידה ברשות אחת תוך כדי עשיית פעולה ברשות אחרת.¹ על שיטתו הייחודית² של ר' מאיר העיד האמורא רב בסוגיא יד, 'עומד אדם ברשות היחיד ומטלטל ברשות הרבים', צח ע"ב-צט ע"א, שעה שנוף ברב חיננא. כזכור, רב חיננא ניסח את המשנה שהתירה לעמוד ברשות אחת ולטלטל ברשות אחרת ("עומד אדם...") כשיטת ר' מאיר: "לא יעמד אדם ברשות היחיד ויטלטל ברשות הרבים", ורב אמר לו: "שבקת רבנן ועבדת כר' מאיר?".

המציאות שהמשנה תיארה, שעומד אדם ברשות הרבים ופותח ברשות היחיד, מוכרת לחוקרי הראליה של תקופת המשנה. ר"ד שפרבר (תרבות חומרית, עמ' 50-53) ציין שהמנעולים בתקופה הרומית לא נקבעו בעובייה של דלת אלא חוברו לאחד מצדיה, בדרך כלל לזה הפנימי. כדי לאפשר נעילה ופתיחה של בריח הדלת מבחוץ נקבו חור (foramen) בדלת שדרכו ניתן היה

1 לשון המשנה "לא יעמוד אדם ברשות... ויפתח ברשות...", שאינו מתייחס למיקומו הראשוני של המפתח, מלמד על כך שהאיסור חל ללא כל תלות במיקומו המקורי של המפתח. גם אם מלכתחילה היה המפתח נתון בידו של הפותח אוסר ר' מאיר את הפתיחה. איסור זה נובע מתפיסה כללית שלפיה אין לעמוד ברשות אחת ולעשות פעולה ברשות אחרת. ברם רש"י (קא ע"א ד"ה לא יעמוד אדם) פירש שהאיסור שבמשנה נובע מ"גזירה שמא יכניס המפתח אצלו" וממילא ביאר שהמשנה אסרה על הפתיחה דווקא במקרה שבו המפתח היה מונח מלכתחילה ברשות שבה לא עמד האדם הפותח. וכעין זה הסביר גולדברג (עמ' 295): "שמא יכניס את המפתח הפותח את המנעול, שנמצא ברשות הרבים, אליו לרשות היחיד".

2 המהרש"א (קא ע"ב ד"ה תוס') סבר "דרבנן נמי לא פליגי עליה בהא!" ברם לאור הנאמר בסוגיא יד, 'עומד אדם ברשות היחיד ומטלטל ברשות הרבים', צח ע"ב-צט ע"א, קשה מאוד לרדת לסוף דבריו. ראו גאון יעקב (קא ע"ב ד"ה אלא, עמ' שצז) ובהערת המהדיר, הערה 89; הערת מהדיר פירוש רבינו חננאל בן שמואל, עמ' תקפו, הערה 4.

להכניס את היד מרשות הרבים לצדה הפנימי של הדלת, כלשון "דודי שלח ידו מן החור" (שיר השירים ה ד), ולהחדיר את המפתח לבית המנעול. מציאות זו נזכרה במפורש בדברי הראב"ד: "מכניס ידו בחור שבדלת ופותח במנעול שבפנים" (כתוב שם, עמ' מו), אולם ככל הנראה לא היתה ידועה לרוב המפרשים.³

מפתחות מטבריה. מימין ממצא מהתקופה הביזנטית, משמאל מהתקופה הרומית

ואילו בחלקה השני של המשנה נשנה: "אמרו [לן]: מעשה בשוק שלפטים⁴ שהיה בירושלם שהיו נועלין ומניחין את המפתח בחלון שעל גבי הפתח. ר' יוסה או': שוק שלפטים⁵ היה". דא עקא, המעשה שזכר בדברי חכמים, הדין בנעילת שוק, אינו יכול לשמש כטיעון משמעותי נגד שיטתו של ר' מאיר. ר' מאיר התייחס לעמידה ברשות אחת ולפתיחה ברשות אחרת ואילו הסיפא התייחסה לנעילת מנעולו של שוק, שהיה מחובר מן הסתם לצדה החיצוני של הדלת. שפרבר כבר העיר (שם, עמ' 57, הערה 27) שמובן של א לכל דלת היה חור "והדבר רגיל במיוחד בחנויות שבשוק". כאשר יושב המוכר בפנים דלתו פתוחה, ובצאתו הוא סוגר את הדלת מבחוץ ולוקח עמו את המפתח. נראה אפוא שהסיפא אינה מתייחסת למחלוקת שברישא אלא למחלוקת אחרת של ר' מאיר וחכמים. מחלוקת בין ר' מאיר לחכמים בעניין נעילה מבחוץ נזכרה בתוספתא (ז א [עמ' 126-127]):

פתחי גנות... וכן פתחי חניות ברשות הרבים: ר' מאיר אומ': בזמן שבית המנעול למטה מעשרה טפחים נוטל את המפתח מן האסקופה ונותנו למנעול ופותח ומטלטלו בתוך הבית ומחזירו למנעול ונועל ומניחו במקומו, ובזמן שבית המנעול למעלה מעשרה טפחים מביא את המפתח מערב שבת ונותנו למנעול ופותח ומטלטלו בתוך הבית ומחזירו למנעול ונועל ונוטלו ומניחו במקומו. וחכמים או': אף בזמן שמנעול למעלה מעשרה טפחים נוטל את המפתח מן האסקופה ונותנו למנעול ופותח ומטלטלו בתוך הבית ומחזירו למנעול ונועל ונוטלו ומניחו בחלון שעל גבי שקוף. אם יש בפי חלון ארבעה על ארבעה טפחים – אסור, שאין מטלטלין מרשות לרשות.

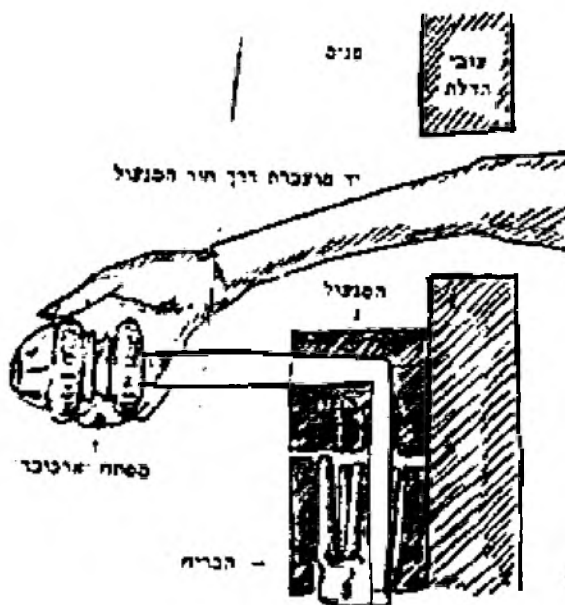
המקרה המתואר בתוספתא אינו עוסק באדם העומד ברשות אחת ופותח מנעול המצוי ברשות אחרת אלא באדם העומד ברשות הרבים ומבקש לפתוח ולנעול חנות שמנעולה בצד רשות

3 בעקבות אי ידיעה זו, המשתקפת בדברי המפרשים, כתב ריצ"ד (עמ' קג): "כל המפרשים מפרשי דמשנתנו מיירי דהאדם עומד ברה"י ומביא ידו לרה"ר ופותח ונועל הפתח ברה"י או עומד ברה"ר ומכניס ידו לרה"י ופותח ונועל הפתח ברה"י. וקשה טובא: חדא, מה ענין משנתנו לכאן בין הדלת שבמוקצה וכו' ובין נגר שיש בראשו קלוסטרין ונגר הנגר, דבכל אלו מיירי דפותח ונועל כדרך הארץ, שעומד ברה"ר ופותח ונועל שם או עומד ברה"י ופותח ונועל שם, ואי משנתנו איירי דעושה שלא כדרך הארץ, והיינו המשניות עומד אדם ברה"י ומטלטל ברה"ר וכו', לא יעמוד אדם ברה"י וישתין ברה"ר וכו', לא יעמוד אדם ברה"י וישתה ברה"ר וכו', ועוד, מאי השיבו חכמים לר"מ מעשה בשוק של פטמים וכו', וכי פתחו ונעלו שם שלא כדרך הארץ?!" (ההדגשות שלי, אא"ס).

4 ראו אלבק, פירוש המשנה, עמ' 444.

5 ראו איילי, כינויי עובדים, עמ' 42-43.

הרבים. השאלה ההלכתית הנדונה⁶ היא כיצד ובאילו תנאים מותר להשתמש במפתח המצוי מבעוד יום בסמוך לדלת: על האסקופה, על המשקוף או אפילו בחור המנעול. הכל מסכימים על מעמדו של מנעול הנמוך מעשרה טפחים שהוא כשל מקום פטור, ולכן מובן מדוע מותר להעביר מפתח מהאסקופה, הנחשבת ככרמלית,⁷ למנעול זה. מחלוקתם של חכמים ור' מאיר מתמקדת במעמדו ההלכתי של מנעול שגובהו עשרה טפחים ומעלה: האם נחשב הוא לרשות היחיד או שמא למקום פטור.⁸ לפי ר' מאיר הוא נחשב לרשות היחיד וממילא אין להעביר אליו מהאסקופה ולא ממנו לחלון שעל גבי המשקוף, ואילו לפי חכמים מעמדו הוא כשל מקום פטור ולכן מותר להעביר אליו מהאסקופה וממנו לחלון שעל המשקוף.⁹ בטיעון "שהיו נועלין ומניחין את המפתח בחלון שעל גבי הפתח" ביקשו חכמים להוכיח שאין צורך שהמפתח יונח במנעול מבעוד יום וגם שאין צורך להותירו במנעול בשבת אלא אפשר להעבירו מהמנעול ואליו. טיעון זה מכוון אפוא ממש כלפי המציאות המתוארת בתוספתא. הכרעתו של עורך המשנה לצרף את הטיעון שהתייחס במקורו למקרה המתואר בתוספתא לתיאור מחלוקתם של חכמים ור' מאיר בעניין עמידה ברשות אחת ופתיחה ברשות אחרת יצרה את הרושם כאילו טענתם של חכמים רלוונטית גם כנגד שיטת ר' מאיר במשנתנו.¹⁰ הנחה זו עמדה בבסיס הקושי שהעסיק את האמוראים המוזכרים בסוגייתנו.

"מכניס ידו בחור שבדלת ופותח במנעול שבפנים" – שיטת נעילת דלתות על פי המשנה

- 6 ברור שאין כל היתר לטלטל מפתח ברשות הרבים. עיינו תוספתא שבת ד א (עמ' 19). כמו כן פשוט שאסור להעביר מפתח מרשות היחיד לרשות הרבים ואפילו לא לכרמלית.
- 7 עיינו לעיל בתחילת הפירוש לסוגיא י, 'היה קורא בספר על האסקופה', צ"ב-צ"א, עמ' 95.
- 8 לכל העניין ראו תוספתא כפשוטה, עמ' 439-440.
- 9 גם חכמים מודים בכך ש"אם יש בפי חלון ארבעה על ארבעה טפחים – אסור, שאין מטלטלין מרשות לרשות". אם החלון גדול מארבעה על ארבעה הרי הוא כרשות היחיד ולפיכך אין לטלטל אליו אפילו מהמנעול = מקום פטור, שהרי בסופו של דבר העביר מכרמלית לרשות היחיד דרך מקום פטור. ראו להלן בפירושו, חלק (ד) פיסקא [3].
- 10 צירופם של מקורות שונים, לעתים אף מנוגדים, לשם השגת מטרות שונות, אינו נדיר במשנה; ראו לדוגמה סיכומו של אפשטיין (מבואות לספרות התנאים, עמ' 212-224).

מבוא: תולדות השתלשלות הסוגיא

מימרתו של רבא: "סיפא אתאן לשערי גינה" [3], היא ניסיון להתמודד עם חוסר ההתאמה בין שני חלקי המשנה. בדומה להצעתנו דלעיל ביקש רבא לראות בסיפא דמתניתין המשך לדיון המופיע בברייתא 'שערי גינה' ובכך להקהות את הקושי העולה ממשנתנו. רבא הצביע על חלקה השני של הברייתא 'שערי גינה', שבו נזכרה שיטת חכמים "אף בזמן שמנעול למעלה מעשרה... פותח ונועל ומחזירו לאיסקופה או בחלון שעל גבי הפתח", המקבילה לסיפא דמתניתין שקבעה "שהיו נועלין ומניחין מפתח בחלון שעל גבי הפתח". מימרא זו של רבא היא פירוש לסיפא של המשנה ולפיכך מסתבר שהיא נקבעה כבר בשלב קדום של התפתחות הסוגיא.

ייתכן שיש לראות בקביעת מימרתו של רבא שלב ראשון מתוך ארבעה שאנו מזהים בתולדות התפתחות הסוגיא.¹¹ שלב שני בהתפתחות הסוגיא חל בעקבות הבנה שונה של דברי רבא. למדנים מאוחרים הבינו שכוונתו במימרתו "סיפא אתאן לשערי גינה" היתה לקשר את סיפא דמתניתין דווקא לרישא של ברייתת 'שערי גינה' ולא לסיפא כפי שהצענו אנו. בעקבות הבנה זו נערכו בסוגיא שני שינויים מרחיקי לכת:

(א) הוסיפו הסבר המעגן את ההבנה שלפיה רבא התייחס לרישא של ברייתת 'שערי גינה'. בהסבר זה נוסחו המונחים הראליים שהופיעו בברייתא (כגון 'בית שער', 'גינה') בשפה ההלכתית ששימשה במשנה ('רשות היחיד', 'רשות הרבים', 'מחיצה גבוהה עשרה') כך שיוכלו להשתלב בלשון המשנה המתוקנת: "והכי קאמ': וכן לא יעמוד ברשות היחיד ויפתח לכרמלית ובכרמלית ויפתח לרשות היחיד אלא אם כן עשה מחיצה גבוהה עשרה טפחים".

(ב) בנוסחה המקורי של הברייתא לא נאמר שר' מאיר אסר פתיחה כאשר עומד אדם בכרמלית ופותח ברשות היחיד אלא אדרבה: "פתחי גנות... אין להן מיכן ומיכן וכן פתחי חניות ברשות הרבים. ר' מאיר אומ': בזמן שבית המנעול..." ("כי וינה של התוספתא המקבילה).¹² כלומר, ר' מאיר לא אסר פתיחה ונעילה של פתחים אלו אלא הסתפק בהגבלות מסוימות לגבי טלטול המפתח, כמפורט שם.¹³ לפיכך נולד הצורך לשנות את נוסח הברייתא כך שתוכל לספק אסמכתא מפורשת לכך שר' מאיר אסר פתיחה כאשר עומד אדם בכרמלית ופותח ברשות היחיד.¹⁴ שינוי זה משתקף בכל עדי הנוסח הישירים של הסוגיא פרט לכ"י מינכן,¹⁵ ובהם נקבע: "פתחי גינה... אין להן לא כאן ולא כאן: אסורין כאן וכאן... דברי ר' מאיר". כלומר, במקרה שבו אין 'בית שער', שהוא מקבילה לדרישת המשנה לקיומה של מחיצה הגבוהה עשרה טפחים,¹⁶ אסר ר' מאיר על אדם העומד ברשות היחיד לפתוח בכרמלית וכן על זה שעומד בכרמלית לפתוח ברשות היחיד.

11 ארבעת השלבים המתוארים להלן סינכרוניים במהותם ואינם משקפים בהכרח סדר כרונולוגי של התפתחות הסוגיא. ייתכן, דרך משל, ששינוי שאנו מייחסים לשלב השני נוצר רק בתקופה מאוחרת, לאחר שכבר נעשו השינויים המתוארים בשלב הרביעי.

12 ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 438-439, הצביע על כך שנוסח זה מתאים לגירסת הירושלמי, לגירסת כ"י מינכן של הבבלי, לגירסת רבינו חננאל ועוד.

13 וכבר קבע הלבני (עמ' רסג): "לגירסת כת"י מינכן והר"ח (בריטבי"א), שאינה גורסת 'אסורין, כאן וכאן, אין ברייתא שבה נאמר שלר"מ אסור לפתוח כשעומד בכרמלית".

14 בעל גאון יעקב (קב ע"א ד"ה ע"ב אסורין, עמ' שצז-שצח), שניתח את הנוסחאות השונות של הברייתא וצייד תחילה בגירסת רבינו חננאל, כ"י וינה של התוספתא והירושלמי – שאינה גורסת "אסורין כאן וכאן" – נאלץ בסופו של דבר לסגת ולטעון לטובת גירסת רש"י ורוב עדי הנוסח. טיעונו העיקרי לטובת הנוסח ה'מעובד' היה: "... דרבא לא הוה דחיק לאסופי אמתני' ולאוקמה דלא כברייתא, אלא משום דקתני ברייתא דר"מ אפי' בפתחי גינה אסר, קמוקים למתני' נמי בהכי, ורבא נמי, דאמר אתאן לשערי גינה ולא קאמר אתאן לכרמלית, משום דברייתא הכי איתנייא". בעל גאון יעקב התלבט אפוא בין הנוסח שנראה לו מקורי יותר לבין הנוסח המתאים יותר למהלך הסוגיא, שכמותו הכריע. הכרעה זו לוותה בהיסוס מה, כפי שמרמז משפט הסיום שלו: "וקמי שמיא גליא נוסחא דקשוט". לפי דברינו מתברר שאין צורך להכריע בין הנוסח המתאים למהלך הסוגיא לבין הנוסח המקורי; הנוסח המקורי נערך כדי שיוכל לשמש בסוגייתנו!

15 בשוליים נוסף: "אין פותח ונועל – לא בחוץ ולא בפנים", ועל עצם ההשמטה בגוף כתב היד כתב בדקדוקי סופרים (קצט ע"ב, אות נ): "ליתא בט"ס". אבל ייתכן שגוף כ"י מינכן משמר נוסח קדום של הסוגיא.

16 רש"י (קא ע"ב ד"ה אלא אם כן) פירש שהיתרה של המשנה התייחס דווקא לסיפא, וכפירוש הגמרא שמדובר בכרמלית: "אסיפא קאי, דהשתא, כי קאי בגינה קאי ברשות היחיד, ועולה עדי לרקיע". אולם רבינו יהונתן מלוניל (ל' ע"א ד"ה אלא אי"כ עשו לו) פירש שהיתרה של המשנה מתייחס גם לרישא: "ובין אסיפא ובין ארישא קאי, שאם יעשה מחיצה סמוך לפתח מבחוץ, מרה"י לרה"י קא מטלטל". ראו גולדברג, עמ' 295, הערה 29.

את קביעת השאלה "ורבנן, אמ' ר' מאיר רשות הרבים וקא מהדרו ליה אינהו כרמ' לית?!" [1] יש לייחס ככל הנראה לשלב השלישי וכדרך בעלי הגמרא לנסח שאלות למימרות קדומות שכבר נקבעו קודם לכן בסוגיא.¹⁷ הלוא במשנה עצמה אין כל רמז לכרמלית, ומהיכן נטל בעל הגמרא מונח זה אם לא מתשובתו הערוכה של רבא?¹⁸ חוסר מובנה של שאלת הגמרא שהזכירה 'כרמלית' בעוד שהמשנה לא התייחסה לכך כלל הביא להוספת רובד רביעי לסוגיא בדמות ההסבר "דאמ' רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: ירושלם, אילמל' דלתותיה נינעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים". מלאכותיות רבה ניכרת בהסבר זה: וכי עלה על הדעת שלירושלים היה מעמד של כרמלית ולא של רשות הרבים? אדרבה, קודם החורבן היתה ירושלים מהערים הגדולות והמפוארות בארץ ישראל ודאי היתה דוגמא קלאסית לרשות הרבים! ולא רק מבחינת הרקע הראלי לא מסתבר שירושלים היתה כרמלית אלא גם מבחינה הלכתית קשה להבין זאת. וכבר העיר הריטב"א (קא ע"א ד"ה והא דתנן לא, עמ' תתצו) על חוסר הדיוק במינוח: "והא דקאמרינן דירושלם כרמלית היא, לא דייקינן בלישנא, ונקטי' אשיגרת לישנא".¹⁹ חוסר הדיוק במינוח מאשש את ההשערה שלפיה פירוש הסתמא הוא הסבר מלאכותי שאינו משקף את כוונתו המקורית של המקשה. ומשעה שנתפרשה שאלת הגמרא כמתייחסת למעמדה ההלכתי של ירושלים צורפה לסוגיא תשובה שיוחסה לרב פפא, המסוגלת לפתור את המתח שבין שני חלקי המשנה.

מבחינת מבנה הסוגיא ניתן לראות בברייתא העומדת בטבורה של הסוגיא לא רק תשתית להבנת סיפא דמתניתין אלא גם מקור פורה לדיון המופיע בחלקה השלישי של הסוגיא. את הברייתא הזכיר בן הדור הרביעי, רבא, ואילו את ההסבר למחלוקתם של ר' מאיר וחכמים שנכללה בה, המקביל להסבר שבסוגיא הירושלמית, סיפק בר הפלוגתא שלו – אביי. בחלקה הרביעי של הסוגיא מובאים דברי רב ביבי בר אביי, בן הדור החמישי, המשלימים את הדיון מתוך סיכום העולה מן הברייתא והסוגיא.

[א] [1] אמ' ר' מאיר רשות הרבים וקא מהדרו ליה אינהו כרמלית דאמ' רבה... ירושלם אילמל'

בפיסקא זו מופיעה קושיית בעלי הגמרא הפותחת את הסוגיא. במבוא לפירוש שיערנו ששאלה זו נוסחה לאחר שכבר נקבעה מימרתו של רבא שהסבירה את המתח בין שני חלקי המשנה. ניסוחה המאוחר של השאלה הוא שגרם לאזכור המונח 'כרמלית' שאינו מופיע במשנה גופה. חוסר מובנה של שאלת הגמרא שהזכירה כרמלית בעוד שהמשנה לא התייחסה כלל וכלל לכך הביא להוספת רובד נוסף בסוגיא בדמות ההסבר "דאמ' רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: ירושלם, אילמל' דלתותיה נינעלות בלילה חייבין עליה משום רשות הרבים". כפי שהערנו לעיל, ניכרת מלאכותיות רבה בהסבר זה ואין כאן אלא ניסיון לגשר בין שאלת הגמרא לבין המשנה.

[2] אמר רב פפא לא קשיא כאן קודם שנפרצו בה פרצות

ומשעה שנתפרשה שאלת הגמרא כמתייחסת למעמדה ההלכתי של ירושלים צורפה לסוגיא תשובה המיוחסת לרב פפא והמסוגלת אף היא לפתור את המתח שבין שני חלקי המשנה.

17 ראו פרידמן, האשה רבה, עמ' 296-299.

18 מובן שהצעתנו אינה פוסלת את האפשרות שהשאלה עצמה נקבעה בשלב קדום יותר, בנוסח אחר וללא אזכור 'כרמלית'.
19 הריטב"א המשיך אמנם, לשיטתו, להסביר: "דרגילין לומר רשות הרבים וכרמלית, דודאי כיון שיש לה דלתות הננעלות הרי היא כחצר גמורה...".

בקביעת דברי רב פפא בסוגייתנו ביקשו בעלי הגמרא לטעון שמעמדה ההלכתי של העיר היה שונה בתקופות שונות.²⁰ מבחינה הלכתית נראה שהטיעון מבוסס על כך שפרצות רחבות בחומת העיר עשויות לשנות את מעמדה של העיר מכרמלית או מחצר גמורה לרשות הרבים.²¹

[3] רבא אמר סיפא אתאן לשערי גנה והכי קאמ' וכן לא יעמד ברשות היחיד ויפתח לכרמלית...

מימרתו של רבא: "סיפא אתאן לשערי גינה", הקושרת בין סיפא דמתניתין למחלוקתם של ר' מאיר וחכמים בברייתת 'שערי גינה', מתמודדת עם חוסר ההתאמה בין שני חלקי המשנה ומשמשת על ידי כך כפירוש לסיפא של המשנה. כפי שהקדמנו לעיל, מסתבר שרבא ביקש להצביע על חלקה השני של הברייתא 'שערי גינה' שבו מתוארת מחלוקתם של ר' מאיר וחכמים. שם נזכרה שיטת חכמים "אף בזמן שמנעול למעלה מעשרה... פותח ונועל בו ומחזירו לאיסקופה או בחלון שעל גבי הפתח", המקבילה לסיפא דמתניתין, שקבעה "שהיו נועלין ומניחין מפתח בחלון שעל גבי הפתח".

כאמור, די היה במילותיו של רבא כדי להבהיר את הסיפא של המשנה ואף לבאר את פשר חוסר ההתאמה בין שני חלקי המשנה. ברם למדנים מאוחרים הסיקו שרבא התכוון לקשר את סיפא דמתניתין דווקא לרישא של ברייתת 'שערי גינה' ולא לסיפא שלה, שכללה מחלוקת מפורשת בין ר' מאיר לחכמים. בעקבות הבנה זו הוסיפו הסבר המעגן את ההבנה שלפיה רבא התייחס לרישא של ברייתת 'שערי גינה'. בהסבר זה נוסחו המונחים הרגילים שהופיעו בברייתא (כגון 'בית שער', 'גינה') בשפה ההלכתית ששימשה במשנה ('רשות היחיד', 'רשות הרבים') כך שידמו ללשון המשנה וישתלבו בה: "והכי קאמ': וכן לא יעמד ברשות היחיד ויפתח לכרמלית ובכרמלית ויפתח לרשות היחיד אלא אם כן עשה מחיצה גבוהה עשרה טפחים". תוספת זו שינתה את מגמת תירוץ של רבא לחלוטין ובמקום ליתן ביאור פשוט לדברי החכמים במשנה היא טענה לקיומה של מחלוקת חדשה בין ר' מאיר לחכמים שאינה מיוסדת במקורות התנאיים.

[2] ת"ר פתחי שערי גינה... אין להן לא כאן ולא כאן אסורין כאן וכאן...

בנוסחה המקורי של הברייתא כפי שהוא מיוצג בכ"י וינה, עד הנוסח הבכיר של התוספתא, וכפי שהוא במקבילה הירושלמית, לא נאמר שר' מאיר אסר על פתיחת גינות שאין להן בתי שער משתי הרשויות. אדרבה, בנוסח כ"י וינה נאמר בפירוש: "פתחי גנות... אין להן מיכן ומיכן וכן פתחי חניות ברשות הרבים, ר' מאיר אומ': בזמן שבית המנעול...", כלומר ר' מאיר לא אסר על פתיחתם ונעילתם של פתחים אלו אלא הסתפק בהגבלות מסוימות לגבי טלטול המפתח כמפורט שם. למדנים מאוחרים, שהבינו שדברי רבא היו מכוונים דווקא לרישא של אותה ברייתא, שינו את נוסח הברייתא וכך ייחסו לר' מאיר את הדעה שלפיה אסור לעמוד ברשות היחיד ולפתוח בכרמלית או לעמוד בכרמלית ולפתוח ברשות היחיד. שינוי זה משתקף בכל עדי הנוסח הישירים של הסוגיא פרט לכ"י מינכן, ובהם נקבע: "פתחי גינה... אין להן לא כאן ולא כאן – אסורין כאן וכאן... דברי ר' מאיר". כלומר, במקרה שבו אין בית שער המשמש כמקבילה לדרישת המשנה לקיומה של מחיצה הגבוהה עשרה טפחים אסר ר' מאיר על אדם העומד ברשות היחיד לפתוח בכרמלית וכן על זה העומד בכרמלית לפתוח ברשות היחיד.

20 מסתבר שרב פפא התייחס לירושלים שלאחר החורבן, שהרי כפי שהעיר בעל יד דוד (קא ע"ב ד"ה רבא): "שוב לא מצינו שנפרצה עד החורבן". וראו דברי הלבני (עמ' רסב, הערה 3) בעניין שיטת היד דוד. ראו גם: יוסף בן מתתיהו, מלחמות היהודים, ספרים ה-1.

21 רבינו חננאל (קא ע"ב ד"ה מתני, עמ' רבא). לדעת המאירי (קא ע"א ד"ה גמ' ורבנן, עמ' רד ונעינו בדברי המהדיר בהערה 244), הפרצות גרמו לכך שלא ניתן היה לנועל את הדלתות בלילה וממילא הפכה העיר להיות כרשות הרבים.

(ג) [2] ר' מאיר סבר חוקקין להשלים רבנן סברי אין חוקקין להשלים

בקטע זה מובא הסברו של אביי למחלוקתם של חכמים ור' מאיר בברייתא: "ר' מאיר סבר: חוקקין להשלים; רבנן סברי: אין חוקקין להשלים". הסבר זה של אביי מקביל²² להסבר בסוגיא המקבילה בירושלמי,²³ אשר בה משמשים שני מונחים: 'גמום' ו'נקוב' – "רבי אבא בר פפי בעי: למה עבד רבי מאיר את הכותל, כגמום? כנקוב? אין תימר בגמום, אפילו למעלה מעשרה מותר; אין תימר בנקוב, אפילו למטה מעשרה אסור" – ולבסוף הסיקו: "הדא אמרה כגמום". הדיון בירושלמי קשה מאוד להבנה,²⁴ אולם מסתבר ששני התלמודים ייחסו לר' מאיר שימוש בפיקציה משפטית ש'מחשיבה' את חור המנעול כאילו היה נקוב, חקוק או גמום בשיעור ההופך אותו לרשות היחיד.

כאמצעי רטורי קבעו בעלי הגמרא קודם להסברו של אביי את הקושיא "האי מנעול היכי דמי?". בענף מד נוספה קודם לשאלה זו מעין הקדמה: "מדקתני: וכן חנויות, מכלל דבאסקופה כרמליתא עסקינן" (= כ"י מינכן), שמטרתה להסביר שאסקופה = כרמלית. בעלי התוספות (קא ע"ב ד"ה מדקאמר) הסבירו את הדיוק שעליו מתבססת הקדמה זו: "מדקאמר: וכן חנויות, מכלל דבאיסקופה כרמלית, ד'וכן' משמע דומיא ד'שערי גינה'. ומכיוון שהמקרה ברישא = 'שערי גינה' מתייחס להוצאה ולהכנסה מרשות היחיד לכרמלית, הרי שגם האסקופה שבסיפא היא כרמלית."²⁵

עוד הוסיף לנו הריטב"א: "ויש ספרים שאין גורסין כן", והוא כגירסת ענף או אשר בו חסר הסבר זה לחלוטין. בעל גאון יעקב (קב ע"א ד"ה מדקתני, עמ' שצח) הוסיף על קושיית הריטב"א והראה שהסבר זה אינו אפשרי לגירסת הברייתא של רבינו חננאל ודעמיה, שהרי הפסק "בזמן שהמנעול..." המופיע בסיפא של הברייתא מתייחס הן לרישא הן לסיפא, "ומאי משמע אסקופה כרמלית בשערי גינה טפי מבחנויות דדיק מ'וכן'?! לדעתו, הגירסא שהכיר הריטב"א (גירסת ענף או) מתאימה לגירסת רבינו חננאל בברייתא ורק לפי הנוסח המעובד של הברייתא ניתן להבין תוספת הסבר זו.

(ד) אמ' רב ביבי בר אביי... ש"מ חוקקין להשלים וש"מ הדר ביה ר' מאיר משערי גינה...

מרב ביבי בר אביי,²⁶ בן הדור החמישי, נוסף עוד שלב בסוגיא, המסכם את העולה מן הברייתא בשלוש נקודות:

(1) "ש"מ חוקקין להשלים";

(2) "וש"מ הדר ביה ר' מאיר משערי גינה";

(3) "וש"מ מדרבנן איתה לדרב דימי, דכי אתא רב דימי א"ר יוחנן: מקום שאין בו ארבעה – מותר לבני רשות היחיד ולבני רשות הרבים לכתף עליו, ובלבד שלא יחליפו".

נדון אפוא בכל אחת מהנקודות:

(1) הלימוד הראשון: "חוקקין להשלים", אינו מובן כלל. הרי לשיטת חכמים, דווקא "אין חוקקין להשלים"! אמנם בכ"י וטיקן איתא: "שמ' מי' אין חוקקין להשלים", אולם נראה שגירסא זו

22 על הדמיון בין שני המקורות ראו מוסקוביץ, המשגה, עמ' 180, הערה 61, עמ' 191-192.

23 ירושלמי י, כו ע"ב; י ט, כו ע"ב, וראו גם שבת יא ג, יג ע"א.

24 ראו במפרשים על אתר, והוסיפו: יפה עינים לשבת (ק ע"א, עב ע"א); תוספתא כפשוטה, עמ' 440, הערה 2.

25 אולם ניתוח המקרים השונים שבברייתא מורה בפירוש על כך שראו באסקופה כרמלית, וכבר הקשה כן הריטב"א (קא ע"ב ד"ה מדקתני, עמ' תצט). וקבע: "ובודאי דבלא הכי נמי שמעי' לה". הסברו של הריטב"א לדיוק 'מיותר' זה הוא: "דניחא ליה לתלמודא [לדיוקין] מרישא דקתני: וכן חנויות".

26 בכ"י מינכן איתא רק "רב ביבי", וכבר העיר אלבק (מבוא לתלמודים, עמ' 406) שלפעמים מתחלפים חכמים אלו האחד בשני.

משקפת נוסח מתוקן המתעמת עם הקושי שהעלינו. מעניינת גירסת הריטב"א (קא ע"ב, עמ' תתצט) כפי שעולה מד"ה שם: "ש"מ לרבי מאיר חוקקין להשלים". מחד גיסא מבהירה גירסא זו את כוונת הדברים שבדברי רב ביבי בר אבוי ומבטלת את הקושי שהעלינו, אולם מאידך גיסא היא מותירה אותנו תמהים: מה ביקש רב ביבי בר אבוי ללמדנו? ייתכן שרב ביבי בר אבוי ביקש להצביע על המקור שממנו למדו על שיטתו של ר' מאיר שלפיה "חוקקין להשלים".²⁷

(2) "וש"מ הדר ביה ר' מאיר משערי גינה" – לדעת רש"י (קא ע"ב ד"ה הדר ר' מאיר) ותוספות (קא ע"ב ד"ה מביא מפתח ומניח), היתרו המסויג של ר' מאיר בסיפא של הברייתא לפתוח מנעולי חנויות ברשות הרבים²⁸ מעיד על כך שהתנא נסוג בו מעמדתו המחמירה שבאה לידי ביטוי ברישא של הברייתא.²⁹ ברם כבר תמה הריטב"א (קא ע"ב גרש"י ז"ל, עמ' תתצח) על הניסיון לטעון שהברייתא סותרת את עצמה מן הרישא אל הסיפא: "ואינו מחזור, דכל כה"ג הוה להו לאקשווי בגמ' רישא אסיפא ולתרוצי הכין כדעבדי בכל דוכתא"! ועוד הוסיף לטעון שהלשון 'וכן', המקשר בין שני חלקי הברייתא, מעיד על אחידות והסכמה בין שני החלקים ולא על מחלוקת. הריטב"א, שכפי שהסברנו לעיל אימץ את גירסת רבינו חננאל = גירסת כ"י וינה של התוספתא, טען שלפי הברייתא לא אסר ר' מאיר כלל עמידה ברשות היחיד ופתיחה בכרמלית. לדעתו, חזרתו של ר' מאיר היא בין שיטתו האוסרת המשתמעת מסיפא דמתניתין לבין שיטתו המתירה בברייתא.

ניתן להעלות אפשרות נוספת המבוססת על הסברנו לעיל לשיטת רבא, ושלפיה טיעונו של תנא קמא כנגד ר' מאיר בסיפא של המשנה מתייחס לשיטת 'חכמים' בסיפא של הברייתא. לפי הסבר זה, גישתו המחמירה של ר' מאיר באה לידי ביטוי בברייתא כאשר אסר על טלטול המפתח ממנעול הגבוה עשרה. רב ביבי בר אבוי למד מן העובדה שעורך המשנה הסתפק באזכור טיעונו של תנא קמא ולא הביא את שיטתו של ר' מאיר כפי שבוטאה בברייתא, שר' מאיר קיבל את ההוכחה וחזר בו ממה שפסק בברייתא.

(3) שיטת חכמים שבברייתא היא ש"אף בזמן שמנעול למעלה מעשרה מביא מפתח מערב שבת ומניחו באיסקופה ולמחר פותח ונועל ומחזירו לאיסקופה או בחלון שעל גבי הפתח". ההעברה מהאסקופה לחור המנעול וממנו בחזרה מותרת משום שלחור המנעול ישנו מעמד של מקום פטור. גם לחלון שעל גבי הפתח מותר להעביר את המפתח שכן יש כאן העברה ממקום פטור אחד למקום פטור אחר. ברם הברייתא מסייגת: "ואם יש בחלון ארבעה על ארבעה – אסור, מפני שמוציא מרשות לרשות". כאשר יש בחלון ארבעה על ארבע טפחים, מעמדו הוא כשל רשות היחיד, ואף שמותר לטלטל ממקום פטור לרשות היחיד, נמצא האדם בסופו של דבר מטלטל מכרמלית (= אסקופה) לרשות היחיד (= חלון) שעל גבי הפתח דרך מקום פטור. לכן ראתה הברייתא לסייג כך. נמצא שהלימוד הארץ ישראלי³⁰ שהובא לבבל על ידי רב דימי: "מקום שאין בו ארבעה – מותר לבני רשות היחיד ולבני רשות הרבים לכתף עליו ובלבד שלא יחליפו", מפורש בברייתא שלנו וכדברי רב ביבי בר אבוי.

27 השו"ג גינת הלבני (שבת, עמ' 279), שטען שהמקור שממנו למדו על שיטת ר' מאיר הוא הברייתא המופיעה בעירובין יא ע"ב ובמקבילות. מוסקוביץ (המשגה, עמ' 191, הערה 114) העיר כנגד גישה זו וקיבל את התפיסה שלפיה ברייתא דידן היא מקור לשיטת ר' מאיר. והשוו חידושי הריטב"א כאן: "קשה לי, מאי שמעתא? דהא שמעינן לה שפיר ממתני' דכיפה (עירובין יא ע"ב), דההיא לית ליה תפרי אלא בהכי וכדנקיטין לה בכל דוכתא להדיא! וי"ל דאפילו הכי, כיון דלא מיתניא בהדיא התם, בעינן למידק לה מהכא נמי אגב דייקנין באידך, איצ' דהכא קמ"ל טפי, דאמרינן לה אפילו בדלתות בעלמא, שיש קצת תורת כלי עליהם, אלא שמחזירין לקרקע, כן נראה לי".

28 בסיפא של הברייתא מתוארים שני היתרים של ר' מאיר: האחד מתייחס למנעול הנמוך מעשרה ואילו השני מתייחס למנעול הגבוה עשרה. רש"י (שם) ותוספות (שם) נחלקו מאיזה היתר ניתן ללמוד על חזרתו של ר' מאיר, ראו בדבריהם שם. לפי עדותם של בעלי התוספות, רש"י חזר בו מפירושו הראשוני. נראה שזו הסיבה לבלבול ולתוספות המוסגרות בדברי רש"י בסוגיא. וכבר קבע המהרש"ל בחכמת שלמה על אתר (מב ע"א), תוך שהוא מתייחס לנוסח הנמצא בדפוס ונציה רפ"ח (ראו רון, מהרש"ל): "בסיפא מדויקים נמחק כל הדבור. ואמת שרש"י מפרש אח"כ להיפך, והוא לשון ראשון של קונטרס וחזר בו רש"י, כאשר פירשו התוספות". ובאמת, המוקף בסוגריים בדפוס וילנא אכן חסר בכתבי היד מינכן ופאריס, וראו דקדוקי סופרים (ר ע"א, אות ר).

29 רש"י ותוספות פירשו על פי הנחתם שהתבארה לעיל שדברי רבא: "סיפא אתאן לשערי גינה", התייחסו לחלקה הראשון של הברייתא. לפי גירסתם, כאשר אין לפתחים בתי שער מכאן ומכאן אסר ר' מאיר את הנעילה ("אסורין כאן ובאן").

30 ראו במסורת התלמוד.